

QUÁ TRÌNH HOÀN THIỆN CHÍNH THỂ CỘNG HÒA DÂN CHỦ Ở THỊ QUỐC ATHENS (HY LẠP) QUA CÁC CUỘC CẢI CÁCH (THẾ KỶ VI-V TRƯỚC CÔNG NGUYÊN)

PGS.TS. Đặng Văn Chương

Đại học Sư phạm Huế

So với các quốc gia cổ đại phương Đông, nhà nước Hy Lạp ra đời muộn hơn rất nhiều và họ đã sáng lập ra một thể chế nhà nước mới, chính thể cộng hòa, khác với chính thể quân chủ chuyên chế phương Đông. Nhà nước Athens (Athènes), một thị quốc quan trọng ở Hy Lạp theo chính thể cộng hòa, dân chủ và chính thể này được hoàn thiện dần thông qua các cuộc cải cách diễn ra từ thế kỷ VI đến thế kỷ V trước Công nguyên. Đây là nhà nước cộng hòa, dân chủ đầu tiên trong lịch sử thế giới, có ảnh hưởng sâu rộng đến việc tổ chức nhà nước theo mô hình cộng hòa, dân chủ trên thế giới, nhất là ở châu Âu, Bắc Mỹ thời cận hiện đại.

1. Quá trình xuất hiện nhà nước cộng hòa ở Athens

Trên cơ sở tan rã của chế độ thị tộc do nền kinh tế công thương nghiệp ngày càng phát triển ở bán đảo Attique (miền trung Hy Lạp), sự phân hóa giàu, nghèo ngày càng sâu sắc, xung đột quyền lợi và mâu thuẫn xã hội gia tăng... đã làm tổ chức quyền lực thời thị tộc của 4 bộ tộc người Dorians mất hiệu lực,

không thể giải quyết được những vấn đề bức xúc của xã hội. Vì vậy, vào khoảng thế kỷ VII TCN, nhà nước đã ra đời để thay thế cho các cơ quan quyền lực thời công xã thị tộc. Nhà nước này được hình thành trên cơ sở của một thành thị rồi phát triển dần ra các vùng nông thôn chung quanh để tạo thành một quốc gia-thành thị, thành bang/thị quốc (polis)¹. Mỗi quốc gia như vậy có biên giới riêng, có tổ chức chính trị, đời sống tôn giáo-tín ngưỡng, phong tập tập quán, thần linh,... riêng và dân số chỉ khoảng vài chục ngàn người.

Theo truyền thuyết, người đặt nền móng đầu tiên cho nhà nước Athens là Têđê (Thésée) - vua/anh hùng huyền thoại². Công lao lớn nhất của Têđê là xây dựng được tổ chức liên minh 4 bộ lạc theo nguyên tắc tự nguyện và bình đẳng. Thiết lập cơ quan quản lý chung thay cho bốn cơ quan quản lý thị tộc cũ. Têđê đã chia toàn thể cư dân Athens

¹ Tiếng Hy Lạp gọi là polis, tiếng Pháp viết là ville-état, tiếng Anh là city-state, ở Việt Nam, đã được dịch là quốc gia-thành thị, thành bang, thị quốc; chúng tôi thường sử dụng từ thị quốc vì nó chính xác hơn.

² Le Pettit Larousse, *Nouvelle Édition*, Paris, 1995, p.1711.

(vốn trước đây là các thành viên bình đẳng của 4 bộ lạc cũ) thành 3 tầng lớp người có quyền lợi và nghĩa vụ khác nhau, không phân biệt thị tộc hay bộ lạc nào: “*quý tộc, nông dân và thợ thủ công*”³, lập ra trật tự xã hội có giai cấp đầu tiên ở Athens. Với những cải cách của mình, Têdê đã bước đầu tấn công vào chế độ thị tộc. Về tổ chức nhà nước bao gồm các cơ quan quyền lực sau: *Đại hội nhân dân* xưa vẫn tồn tại, nhưng quyền lực thực tế không còn như thời thị tộc; *Hội đồng trưởng lão* (Aréopage) - gồm những đại biểu của tầng lớp quý tộc, có quyền lập pháp, tư pháp, giám sát và có quyền quyết định mọi việc hệ trọng của đất nước. Chức vụ *Badilo* (Basileus, như là vua trong chế độ thị tộc) bị bãi miễn, thay bằng Hội đồng gồm 9 viên quan chấp chính (archonte) được cử ra từ tầng lớp quý tộc, giữ những chức vụ cao nhất trong bộ máy nhà nước Athens. Ngoài ra, Athens thời kỳ này cũng chia ra làm 48 đơn vị hành chính theo quan hệ địa vực, góp phần đẩy lùi và hạn chế quan hệ huyết thống trong chế độ thị tộc trước kia⁴.

Như vậy, Têdê được xem như là người đầu tiên phá bỏ các tổ chức quyền lực của chế độ thị tộc và đặt nền móng cho nhà nước cộng hòa ở Athens.

2. Cải cách và tổ chức nhà nước cộng hòa Athens

Lịch sử nhà nước và pháp luật Athens từ đầu thế kỷ VI đến giữa thế kỷ thứ V TCN gắn liền với nhiều sự kiện lịch sử quan trọng, trong đó đáng kể hơn cả là các cuộc cải cách kinh tế, chính trị, xã hội gắn liền với tổ chức nhà nước dưới thời chấp chính của Solon (594 TCN), Cleisthennes (509-506 TCN) và Pericles (461 và được bầu lại nhiều lần).

Cải cách và tổ chức nhà nước thời Solon

Solon (640-558 TCN), một nhà du lịch, nhà thơ, nhà chính trị nổi tiếng thuộc tầng lớp quý tộc chủ nô mới. Năm 594 TCN, lúc 46 tuổi, ông được bầu vào bộ máy nhà nước, giữ chức chấp chính quan (archonte). Với tư cách là người đứng đầu nhà nước, Solon nhận thấy nguy cơ của một cuộc nội chiến giữa tầng lớp quý tộc chủ nô với đông đảo bình dân, nông dân vì họ đang có khuynh hướng bị *biến thành nô lệ vì nợ*; cũng như mâu thuẫn gay gắt giữa bộ phận quý tộc chủ nô đang chiếm giữ nhiều ruộng đất, tài sản với bộ phận quý tộc mới, gắn liền với sự phát triển của kinh tế công thương nghiệp. Xuất phát từ bối cảnh kinh tế, chính trị, xã hội căng thẳng đó, Solon đã đề ra cải cách trên các lĩnh vực khác nhau:

Về kinh tế, Solon ban hành sắc lệnh *xoá bỏ mọi nợ nần* trong xã hội, nhả hết những thế cầm cố ruộng đất cầm khắp các cánh đồng, *cấm quý tộc chủ nô biến nông dân phá sản thành nô lệ*; công bố sắc lệnh *thừa nhận quyền tư hữu tài sản*, quyền chuyển nhượng

³ Chiêm Tế, *Lịch sử thế giới cổ đại*, tập 2, Nxb Đại học Quốc gia Hà Nội, H., 2000, trang 36.

⁴ Chiêm Tế, sđd, trang 36.

tài sản, qui định mức chiếm hữu tối đa của một quý tộc chủ nô và cho thực hiện *cải cách về tiền tệ, khuyến khích trồng nho, ôliu, sản xuất đồ gốm, đẩy mạnh nội, ngoại thương*⁵.

Những nội dung cải cách kinh tế này nhằm góp phần giải phóng một số lượng đông đảo bình dân, nông dân đã và đang có khuynh hướng bị biến thành nô lệ vì nợ, trở thành lực lượng hậu thuẫn đắc lực cho cuộc cải cách, góp phần nâng cao địa vị kinh tế của tầng lớp quý tộc chủ nô mới, kích thích công thương nghiệp phát triển.

Về chính trị - xã hội, Solon tiến hành chia cư dân Athens thành những đẳng cấp có quyền lợi và nghĩa vụ khác nhau, căn cứ vào mức thu nhập tài sản (chủ yếu tính bằng thóc) hằng năm.

Đẳng cấp thứ nhất bao gồm những người có thu nhập lương thực 500 mêđin thóc trong 1 năm, được tham gia vào các cơ quan quyền lực của nhà nước như: Hội đồng Chấp chính quan, Hội đồng 400 người... nhưng có nghĩa vụ đóng góp nhiều cho nhà nước để kiến thiết các công trình thành phố, xây dựng các hạm đội, tổ chức các nghi lễ tôn giáo... *Đẳng cấp thứ hai* gồm những người có thu nhập từ 300 mêđin thóc, có đầy đủ các quyền lợi chính trị như đẳng cấp thứ nhất nhưng trong thực tế họ ít được tham gia vào Hội đồng Chấp chính quan mà tham gia Hội đồng 400 người và các cơ quan khác. Họ

có nghĩa vụ phục vụ trong lực lượng kỵ binh, nên họ thường được gọi là tầng lớp kỵ sĩ. *Đẳng cấp thứ ba* bao gồm những người có thu nhập từ 200 mêđin, quyền lực chính trị bị hạn chế hơn, không được tham gia vào Hội đồng Trưởng lão, được bầu vào Hội đồng 400 người, tham gia vào lực lượng bộ binh và phải tự trang bị vũ khí, quân trang. *Đẳng cấp thứ tư* gồm những người thu nhập dưới 200 mêđin, được tham gia vào Đại hội Nhân dân và được bầu vào những chức vụ công cộng, không được quyền ứng cử, không được giữ chức vụ quan trọng, phải đi lính và đóng thuế.

Cùng với quá trình cải cách kinh tế và chính trị-xã hội, Solon đã tổ chức bộ máy nhà nước Athens theo mô hình cộng hòa dân chủ, gồm các cơ quan chủ yếu như sau:

+ *Đại hội nhân dân* (Assemblée du peuple): Thực chất là đại hội của những công dân Athens thuộc cả 4 đẳng cấp đều được tham gia. Đây là cơ quan quyền lực cao nhất được quyền bầu ra các cơ quan quyền lực khác của nhà nước Athens. Thông thường, mỗi năm tiến hành đại hội 1 lần.

+ *Hội đồng chấp chính quan* (Aréopage): Do Đại hội Nhân dân bầu ra. Chỉ những người thuộc đẳng cấp thứ nhất, thứ hai mới được tham gia, nhưng trong thực tế đẳng cấp thứ hai rất hạn chế.

+ *Hội đồng 400 người*: Cũng do Đại hội Nhân dân bầu ra trên cơ sở 4 bộ tộc cũ, mỗi bộ tộc bầu ra 100 người gồm những người

⁵ Louis Girard, *Égypte Orient, Grèce*, Nxb Bordas, Paris, 1967, trang 159.

thuộc đẳng cấp 3, 2, 1 tham gia. Solon thành lập Hội đồng 400 người này như cơ quan hành chính, đồng thời là cơ quan tư vấn của nhà nước. Đây là cơ quan phải giải quyết những công việc giữa hai phiên họp của Đại hội Nhân dân/công dân; phải chuẩn bị những vấn đề đưa ra thảo luận, bàn bạc tại Đại hội Công dân.

Giữa 3 cơ quan trên *có mối liên hệ với nhau*, tuy nhiên tài liệu cũng không cho chúng ta biết rõ hơn về mối liên hệ đó như thế nào.

+ *Tòa án nhân dân* (tribunal du peuple): Do Đại hội Nhân dân bầu ra trong mỗi kỳ đại hội. Thành phần tham gia bao gồm cả 4 đẳng cấp. Tòa án *hoạt động độc lập* chỉ phụ thuộc vào mỗi kỳ Đại hội mà thôi. Đây là một sáng tạo của Solon trong việc lập các cơ quan của nhà nước Athens.

Như vậy so với nhà nước cũ thì Đại hội Nhân dân, Hội đồng 400 người và Tòa án Nhân dân trong cải cách của Solon đã thể hiện rõ tính chất dân chủ trong đời sống chính trị xã hội của Athens, hạn chế quyền lực của tầng lớp quý tộc thị tộc cũ. Đây chính là mô hình nhà nước cộng hòa dân chủ sơ khai đầu tiên ở Athens và cũng được xem như nhà nước cộng hòa dân chủ sơ khởi đầu tiên trên thế giới. Xuất phát từ những đóng góp to lớn của Solon, lịch sử Hy Lạp xếp ông là 1 trong 7 nhà thông thái của Hy Lạp⁶.

Cải cách và tổ chức nhà nước thời Clisthennes

Clisthennes sinh vào khoảng giữa thế kỷ VI TCN, thuộc tầng lớp quý tộc chủ nô mới. Ông được bầu làm chấp chính quan vào năm 509 TCN. Ông đi theo con đường cải cách của Solon, tiếp tục củng cố và phát triển nền dân chủ ở Athens. Trong thời gian giữ chức chấp chính, Clisthennes đã tiến hành cải cách (509-507 TCN) nhưng tập trung chủ yếu trên lĩnh vực chính trị xã hội.

Ông chia toàn bộ Athens thành 10 đơn vị hành chính gọi là liên khu (phylai). Mỗi liên khu bao gồm các vùng cơ bản như thành thị, nông thôn và vùng bờ biển. Mỗi liên khu lại chia thành 10 khu (dème). Việc phân chia này dựa vào khu vực cư trú chứ không dựa vào yếu tố thị tộc, bộ lạc như trước đây nữa. Từ cải cách về phân chia các đơn vị hành chính đó, Clisthennes đã cải tổ một số cơ quan trong bộ máy nhà nước cộng hòa Athens có từ thời Solon theo hướng dân chủ hơn và xóa bỏ triệt để chế độ thị tộc.

+ *Hội đồng 500 người*: Trên cơ sở hội đồng 400 người thời Solon, Cleisthennes mở rộng thành 500 người dựa trên nguyên tắc mỗi liên khu (phylai) bầu vào 50 đại biểu. Điều kiện để được bầu vào Hội đồng là công dân tự do Athens, phải là nam giới, từ 18 tuổi trở lên. Số đại biểu tỉ lệ theo số công dân trong từng khu (dème). Liên khu nào có nhiều cử tri thì số đại biểu được bầu nhiều hơn. “*Đây là lần đầu tiên trong lịch sử, chế*

⁶ Le Pettit Larousse, sđd, Paris, 1995, tr.1685.

độ bầu cử dân biểu theo tỉ lệ dân số được thực hiện"⁷. Hội đồng 500 người là cơ quan hành chính cao nhất của nhà nước Athens, nó có nhiệm vụ chuẩn bị những công việc quan trọng cho Đại hội Nhân dân hằng năm. Công việc hằng ngày của Hội đồng do 50 đại biểu của một liên khu đảm nhiệm theo nhiệm kỳ 1/10 thời gian của một năm, tức khoảng 36 ngày. Cứ thế các liên khu thay nhau làm việc theo nhiệm kỳ.

+ *Hội đồng 10 tướng lĩnh (10 stratèges)*: Đây là một cơ quan mới có tên là Hội đồng 10 tướng lĩnh, mỗi người đại diện cho 1 liên khu, là người có thu nhập lớn nhất trong liên khu đó và có tài năng về quân sự. 10 tướng lĩnh này bầu ra 1 người đứng đầu và người này cũng có thể được bầu lại (*réélection possible*). Quyền này trước đây thuộc về Chấp chính quan. Cơ quan này có liên hệ với Hội đồng Chấp chính quan như trong bộ máy nhà nước thời Solon.

+ *Luật bỏ phiếu bằng vỏ sò*: Trong quá trình xây dựng nền dân chủ cũng đã xuất hiện một số người chống đối hay đe dọa nền an ninh của Athens. Vì vậy, Cleisthenes đặt ra luật bỏ phiếu bằng vỏ sò làm bằng đất trong Đại hội Nhân dân họp vào mùa xuân hằng năm, với tất cả công dân Athens có đủ điều kiện tham gia. Trong vỏ sò ghi tên kẻ tình nghi chống phá nền dân chủ, nếu có 6.000 vỏ sò thì kẻ đó bị kết tội là chống đối lại nền dân chủ và bị trục xuất khỏi Athens

sau 10 ngày và trong thời hạn là 10 năm. Bằng biện pháp này, Athens đã ngăn chặn có hiệu quả các vụ chính biến và đảm bảo cho nền an ninh quốc gia và trật tự xã hội.

Với cải cách và tổ chức nhà nước thời Cleisthenes thì chính thể cộng hoà dân chủ đã được củng cố ở Athens. Trong chính thể này, quý tộc chủ nô mới nắm giữ hầu hết các vị trí quan trọng trong bộ máy của nhà nước Athens, công dân tự do được tham gia chính trị một cách rộng rãi; còn đông đảo phụ nữ, nô lệ và kiều dân thì hoàn toàn không được tham gia vào đời sống chính trị. Đây cũng là hạn chế của thời đại. Tuy nhiên, cuộc cải cách này tạo điều kiện cho nhà nước Athens ngày càng phát triển trên nhiều lĩnh vực.

Cải cách và tổ chức nhà nước thời Pericles (Périclètes)

Sau khi nhà cải cách dân chủ Ephialtes qua đời (461TCN), cuộc đấu tranh giữa hai bộ phận: quý tộc chủ nô ruộng đất và quý tộc chủ nô công thương trong giai cấp thống trị ở Athens vẫn tiếp diễn. Quý tộc chủ nô ruộng đất chủ trương thiết lập nền chuyên chính theo chế độ cộng hoà quý tộc, ngược lại quý tộc chủ nô công thương lại chủ trương xây dựng bộ máy nhà nước theo thiết chế dân chủ, chủ nô. Xu hướng dân chủ ngày càng lấn át và thắng thế trước xu hướng bảo thủ của quý tộc chủ nô ruộng đất. Trong bối cảnh đó, Pericles, cháu ngoại của Cleisthenes, được bầu làm chấp chính ở Athens từ 443 đến 429 TCN. Ông tiếp tục

⁷ Chiêm Tế, sđd, tr.54.

cải cách và hoàn thiện chính thể cộng hòa dân chủ Athens. Cải cách của Pericles diễn ra chủ yếu trên lĩnh vực chính trị - xã hội.

Pericles tăng cường quyền lực cho cơ quan Đại hội Nhân dân/công dân. Trong Đại hội Công dân, các thành viên đều có quyền thảo luận và quyết định những vấn đề quan trọng của nhà nước. Qui định này tạo điều kiện cho mọi công dân đều có thể tham gia giữ các chức vụ trong bộ máy nhà nước. Ông cũng là người đầu tiên tiến hành việc cấp lương cho nhân viên cơ quan nhà nước và thực hiện một cách rộng rãi chế độ phúc lợi xã hội cho công dân nghèo gặp khó khăn như phát lương thực, cấp tiền cho họ mua vé xem hát...

Trên cơ sở cải cách đó, Pericles giữ lại những cơ quan chủ yếu trong bộ máy nhà nước Athens nhưng có bổ sung thêm một số qui định cụ thể đối với các cơ quan đó nhằm mở rộng quyền dân chủ của công dân.

+ *Đại hội Công dân* là cơ quan quyền lực cao nhất. Về tổ chức, thành phần của Đại hội Công dân theo qui định của Luật năm 451 TCN, những công dân được tham gia Hội nghị này phải là những công dân tự do Athens, là nam giới, đủ 18 tuổi trở lên, có cả cha mẹ là người Athens. Về thẩm quyền, Đại hội Công dân có quyền quyết định những vấn đề lớn của đất nước như: chiến tranh, hoà bình; xây dựng hay thông qua các đạo luật; giám sát các cơ quan nhà nước khác. Ngoài ra Đại hội Công dân còn có quyền bầu

ra các quan chức nhà nước, xét duyệt công việc quan trọng của Toà án, có quyền cung cấp lương thực cho thành phố.

+ *Hội đồng 500 người*: Cơ quan này được thành lập bởi Đại hội Công dân bằng hình thức bỏ phiếu. Cơ quan này giữ chức năng hành chính, tư vấn. Sau cải cách Cleisthennes đây còn là cơ quan đại diện cho nhà nước về đối ngoại, có quyền quản lí về tài chính.

+ *Hội đồng 10 tướng lĩnh*: Cơ quan này cũng được bầu trong Đại hội Công dân. Về chức năng, đây là cơ quan lãnh đạo quân đội, thực hiện chính sách đối ngoại nhưng chịu sự kiểm sát của Đại hội Công dân, nhưng không được hưởng lương.

+ *Toà án nhân dân*: Đây là cơ quan xét xử và giám sát tư pháp cao nhất của nhà nước. Thành phần tham dự toà bồi thẩm rất đông. Dưới thời Pericles, có tới 6.000 thẩm phán, họ được bầu hàng năm ở Hội nghị Công dân bằng hình thức bỏ phiếu. Nhà nước Athens không có Viện Công tố, mọi người dân có thể phát đơn kiện - tức là tự khởi tố hoặc là tự bào chữa cho mình. Trong phiên toà, sau khi đã nghe hai bên đối chất, Toà họp kín để quyết định bản án.

Bộ máy nhà nước Athens dưới thời chấp chính Pericles đã tạo điều kiện thuận lợi nhất cho công dân Athens đạt được những quyền lợi chính trị cơ bản của người công dân như quyền ứng cử, bầu cử các chức quan của bộ

máy nhà nước, quyền giám sát của người công dân trong Đại hội Nhân dân. Athens dưới thời chấp chính của Pericles là một nhà nước đạt đến đỉnh cao của nền dân chủ cổ đại, đạt đến thời kỳ “vàng son” trong lịch sử Hy Lạp cổ đại. Lịch sử Hy Lạp gọi thời đại này là hoàng kim hay thời đại Pericles. Nhưng nhà nước Athens vẫn còn nhiều hạn chế. Đông đảo nô lệ, kiều dân, phụ nữ Athens không có quyền công dân, tức là họ bị đẩy ra khỏi đời sống chính trị của Athens, mặc dù họ có rất nhiều đóng góp.

3. Một số nhận xét

1. Hy Lạp là dân tộc đầu tiên trên thế giới sáng tạo ra chính thể cộng hòa (république), còn thị quốc Athens xây dựng nhà nước theo mô hình cộng hòa, dân chủ và nó được hoàn thiện dần từ đầu thế kỷ VI đến nửa sau thế kỷ V TCN. Chính thể này đã góp phần quan trọng cho Hy Lạp đạt được và trở thành đỉnh cao văn minh vào thế kỷ V TCN. Tuy còn hạn chế nhưng chính thể cộng hòa dân chủ Athen cổ đại này đã ảnh hưởng sâu rộng đến mô hình tổ chức nhà nước đối với châu Âu từ thời cận-hiện đại.

2. Trong 3 cuộc cải cách, cải cách của Solon có ý nghĩa quan trọng nhất. Cải cách này đã tạo ra bước đột phá về kinh tế, thúc đẩy kinh tế công thương nghiệp phát triển, từ đó tạo điều kiện thuận lợi cho các cải cách về chính trị - xã hội, kể cả cải cách của Cleisthenes và Pericles sau đó. Cải cách

Solon còn ảnh hưởng mạnh mẽ sang La Mã dưới thời cầm quyền của Servius Tullius (578-535 TCN).

Quá trình hoàn thiện nhà nước cộng hòa dân chủ Athens gắn liền với quá trình hạn chế và tước bỏ bớt đặc quyền kinh tế và quyền lợi chính trị của tầng lớp quý tộc và tăng dần quyền dân chủ (démocratie) cho công dân (citoyen).

3. Đại hội Nhân dân (gọi chính xác Đại hội Công dân) họp theo nhiệm kỳ, phổ biến là nhiệm kỳ 1 năm, là cơ quan có quyền lực cao nhất, nơi mà người công dân được thể hiện quyền làm chủ của mình trong việc bầu ra các cơ quan nhà nước như Hội đồng Chấp chính quan, Hội nghị 400/500 người hay Tòa án Nhân dân. Đại hội có quyền quyết định vấn đề chiến tranh, hoà bình; xây dựng hay thông qua các đạo luật.

4. Tuy nhiên tính chất dân chủ của nhà nước Athens cũng có nhiều hạn chế: Trước hết số lượng công dân Athens chỉ chiếm khoảng 1/4 dân số (khoảng 90.000 dân tự do), còn lại 3/4 dân số (khoảng 365.000 nô lệ, 45.000 kiều dân, phụ nữ, nam công dân 18 nhưng cha hoặc mẹ không phải là người Athens...) không được xem là công dân, tức là bị gạt ra khỏi đời sống chính trị, xã hội, mặc dù họ là lực lượng lao động, đóng thuế... quan trọng của Athens.